

ШЫН

Ниитилел-политиктиг солун Солун 1925 чылдың август 31-де үнүр эгелээн

№ 25 (16087) ♦ 1999 чылдың март 30, вторник ♦ Ат салган шагы ♦ Садор өртөз 1 рубль 50 коп. 20.40

РЕСПУБЛИКА ЧӨВУПӨЛ ХУРАЛЫНДАН

МАЛ, ЧЕР АЖЫЛЫН — БЕДИК ДЕННӨЛЧЕ

Москвага ук чөвүлө хурал 1999 чылдын февраль 19-та эртен. “Аграр үлетпүр бүдүргезин чогумчур болгаш хоҗудер талазы-биле сонгаарлаттынмас хемчеглер дугайында” илеткели РФ-тин Көдээ ажил-агы эртемненин академиязынын Президентизи Григорий Романенко анаа кылган. Чазак Даргазы Евгений Примаков чөвүлө хуралга эге сөс алгаш, чуртуну бараан бүдүрүкчүлери деткирнин онза чугулап демделгезин. Ол дээрге боттук экономика. Ону чорутпас болза, рынок саны-хоо системасын белекпей кылыры болдунмас.

Владимир Хемер-оол Москвага эртен чөвүлө хуралдын доңу тайыбырны республиканын көдээ ажил-агы-иунга хамаарыштыр демделгезин. Тыванын көдээ экономиказы РФ-тин аграр-үлетпүр комплекзинин чарылбас кезин. Айнаа оруулар болзувусса, көдээ бүдүрүлгө моон сонгаар ам-даа кызыралар. 1985—1998 чылдарга Тыва республикага мыйнстыр бода мал бажы 5,9 хуу. сүт бүдүрeri 16,6 хуу кызырылган. 1983 чыл-биле денээрге, хой болгаш ешкү бажы 1,8 катап эвээжээн. 1990 болгаш 1998 чылдар ишинде хаван бажы 30,2 катап кызырылган.

Аграр үлетпүр комплекзинин буураашкыны наамаавын турар. Көдээ ажил-агыны экижидер дээш чедир шитпирилешти шадаван барган ажил-хөректөривисти, частырыларыны кичээндирги, өөөдиги кылдыр барымаалал көөрүн илеткели демделгезин. Көдээ бүдүрүлгенин, бирээде, хой аныялды, амдырал-чурттаптыганы деннели кичинин бодунда хамааржыр дугайында билишкени хевирлеттинип олар. Ийде, чаа байдалларга көдээ чоңу ижикиртеринче, мал, картофель, ногаа өстүрениче кичээнгейин салып келген. Чер участкактарын өгөөгөредге быжылган, мал, тараа, ногаа садып алырынга чээлинерин берип келген.

Көдээ азырадыкчы хооңчүктүл шегелэн. Черин — тараачыларга деп, хуудус каас сөс эвес, боттук чүдүл алпарган. Өнүч деп билишкени тараачыга (аратка) ам-на билдинген. Сиен кезер шөөлдери, одар-белчинирлери, көдээ ажил-агы культуураларына сугаттыг участкактарын, мал-маганын көдээ кижилер улуг суонургал-биле ав турар. Ычангаш хууда малдын бажынын денээрүгү 70 хуу чед берген. “Революциянын чалбынчы” совхоз чыл түннели-биле 690 муң рубль орулгадыг кылдыр ажилдаан. Өвүр кожуунда “Ирбитен-1” көдээ ажил-агый бүдүрүлгө кооперативи 26 муң рубль орулгадыг болган. Бо шыкаш байдал өске бүдүрүлгөлөргө база тургустунуп олар. Кол чүүд болза, билдиниң чаа көрүш-биле күш-ажылды чаартыр кылыры.

Ынчалза-даа аграр секторун байдалы улам-на баксыраашан. Даштык ашчы-чөм барааныры рынокта тергилдэн. Мындай түннел тургустунуп келди: аграр секторун чаартырынын дөзөвилели шыңгыг эвес-даа шыкашаан, чөлчөк чызыпкан эвес бис бе? Санап турарымыс болза, реформанын алыс улгун шын. От дээрге экономиканын хой аныялды, көдээ кооперациянын, рынок инфраструктуразын болгаш аграр бизнесте хоҗудери.

Шын эвес тактиканын уржу-биле частырылган, соора санаашкылар болгаш четпес чүүдөр тургустунган. РФ-

тин Чазак Даргазы Евгений Примаковтун демделген турары болза, экономиканы чаартыр талазы-биле шилип алганымыс чооку уг-ши-вистин кем 1998 чылдын августта экономиктиг кризисте косту берди. АУК-түн кризисиниң чылдаганынын чер-черде кандыгы силерге чүден-даа артык билдингир.

Владимир Хемер-оол бо удаада кризистин субективтиг талаларына делегеренгей-биле доктаады. Оон бирээзи дээрге, кадрлар, оон курлавыры белектотимнээн. Тускай белекел, эртем-билдиг чок, кара холадг, алыска-кыска кижилер чамдык көдээ бүдүрүлгелерин удуртпазында колгөн.

Өнүч-хөреки үдежи өй-чижек, хыналда-хемчег чокка калбарып турган. Өнүч-хөрекинин шимченгир, ажыл-агыйнын кезин (мал, техника) дораан хувааттыгын, бүдүрүлгө инфраструктуразын, мастерскаялар, СБФ, машина-техника тургузар черлер, шөөлөр болгаш хой-хой хааглар чыгып болгаш электрилг дөвискээрлер ээнирээр. Чижээ, Өвүр кожуунда Торгалыг суур “чаартылга” соода бүдүрүлгө болгаш соцулук, амдырал хандырылга объектилери чок артык “УТКА 25 чылы”, “Чодура”, “Арискан”, “Шекпээр”, “Барлык”, “Дон-Терезия”, “Хөндөргей”, “СЭКП-нин XXII сөздөзүн” болгаш өске-даа көдээ бүдүрүлгөлөр шаңындг байдалга дүшкөн. “Шекпээр”, “Барлык”, “Дон-Терезия”, “СЭКП-нин XXII сөздөзүн” аттыг, “Шеми”, “Искра”, “Ак-Тургу”, “Найрал”, “Өөк”, “Халың”, “Бурун”, “Алдан-Маадыр”, “Ак-Даш” көдээ бүдүрүлгелерин сүт-бараан фермалары база ол түннелге колгөн. Тожу кожуунун ийи совхозу база ынычалды. Иви бажы база кызырылган.

Эртен чылдарын кандыгы билдинген. Бөгүнгү чөвүлө хуралдын сорулгазы оон ужулталды. Рынок экономиказында чаа чүүдүлө холга алдыр, оон чер-черге шыңгыг дүр, өөренир, хоҗудер болгаш улам быжылгалар. Массалыг информация чепсектерини анаа киржилгези негеттинер, муңракчы дуржуганы пропагандалаар. Телевидение, радио дамчыдылгаларына “Көдээниң медээлери” рубриканы аждыгар. Ол бирээде, Ийде, чаартылыгалары ара бакайын, шын эвес чүүдөдери дораан эдер, амыр-сооскал чокка бурун-гаарлаар.

Бараан бүдүрүлгүлеринин болбазырадылга болгаш хандырылга бүдүрүлгелеринин аразында боттук харызааларына илеткели делгеренгей-биле доктааган. РФ-тин Көдээ ажил-агы болгаш ашчы-чөм аныядын саиды В. А. Семеновка “Тыва Республиканын аграр секторунга күрүне деткимчезинин сонгаарлаттынмас хемчеглеринин дугайында” айттыгынын 1998 чылдын февраль 23-те Москвага Тыва Республиканын Президентизиниң дилээ-биле чөвүлө хурал эртен. Чөвүлө хуралдын түннеллери-биле күрүне деткимчезинин 1997 чылдын деннелинден хой кылдыр чорудары көрдүнгөн. Ону аграр секторуну чогумчуларынга, хоҗудеринче ажыл-агынын азаан. 1998 чыл-биле денээрге, көдээ ажил-агы продукциянын болгаш ашчы-чөм продуктуларынын ниити бүдүрүлгезин б хуу улгартып болур. Ниити бүдүрүлгениң евулденин хандырыптор болзувусса, федералдыг топке катап база айттырг

дыг информация чепсектерин дамчыштыр хойну дыңнадывас.

Оон түннелинде чүүн чедип алган-дыр бис? Бистин чурт-түвүстүн болгаш Тыва Республиканын аграр сектору сандалары. Колхоз, совхозтар, көдээ ажил-агы кооперативтери дүшкөн. Арат (тараачын) ажил-агыйларына сайрап, бут кырынга туруп алырынга орук бербес-тир бис. Курүнеден чогуур деткимче чок. Ниитиниң мал бажы кылаан чылче кызырылган тараа, картофель, ногаа бүдүрeri күдүлган.

Бо берге байдалдан канчал уштуруп алырып деп айттырг бөгүн тургустунган. Бир тал-талында, анаа харыы хой талыг боорун сагындайрар. Чоң бодунун негедде-хөргелдерин (ашчы-чөмгө, үлетпүр бараанырынга дээрим ол) хууда дузалал ажил-агыйларынын, бүдүрүлгө кооперативтеринин ачызында хандырып, хүлден хүнге амыр-агынын үсепин турары чажыг эвес-ле болган. Өске тал-талында, көдээ чурттакчыга чакы тарагыны өй-шаанда чорударынга, мал кыштаг-лаашкынын чедимчегил эрттирип алырынга, өнүчүн бүгү хевирлеринден алгал чокка эвээш-биле-даа бол, чээли курлавырларын үндүрүп бээрин ТР-нин Чазак, Көдээ ажил-агы болгаш ашчы-чөм аныяды колладай көөр чугула айтырыларын бирээли кылдыр көрү ужурулг деп саналдыг мен. Бараан бүдүрүкчүлүгүне үрелин, кывар-чаар материалдар, сиен-шир-биил херек шыкыдыг. Көдээ улаур аждыларын мал эмчилери (огу дөңдөлдүн) өй-шаанда, ветеринариянын негелдизинге дүүштүр чорутпазынын уржундан бо хүнерде республиканын чамдык кожуунарында мал бажы хор-пар эгелээн. Устүнде тургустунган байдалдардан дарый камгаламчак чөс болза, улуг экономиктиг котаралга таваржырымыс чылай чок.

Республика девискээринде ажилдап, чээли курлавырларын боттарынын холудга быжыг тулап алган организа-циялардан көдээ бараан бүдүрүкчүлүгүнө 1998 чылдын чакы тарагынын эрттирип алырынга дуза каткан, акша-тогерик берген черлер бар эвес. Анаа харыы кылдыр “Кызыл кожуунда” “Арат” банкызы дээрин бадтыкар болаан ийк мен.

“Тывасоңбак”, “Тыванын улус банкызы”, “Тыва тараа продуктулары” акционер ниитилелге, Кызылдың пиво-воленга, ээт комбинадынга чээли курлавырын үндүрү берген. Тыва колбаса, ээир-терси сукусунан кайлы ычаш? Кизи бодал көөрге, эге баштай көдээ бараан бүдүрүкчүлериң деткип, дуза көргүзери чугула-да шыкаш чүвөлүр. Тараа-дыканы, ээти, сүттү, дүктү, ногааны бүдүрүп алгаш, оон соода бар-базырадылганы чорудары чугула эвес бе?

ТР-нин Чазак чоңга ажыгыг, тускайан банкыларын деткир, салыкчыларын акша-тогерий Тыванын эрге-ажыктарын камгалап ажил-агый ужурулг. Хой түнүгү сан-хоо курлавырларын Саян артынын дүн-хүн чокка алып турар. Мында бир политика бис.

Бисте черин өртөк-үне-этиң дүүшөк хоойлулар чок-тур. Чээли алыкчызы ону долаага салып болбас бе? Черин садары бөгүн көрдүнгөн. Оон-биле кады көдээ бараанырга быжыг өртөктерин тургузар херек. Оларын садып ап турар белекчекчилер өртөк-үне

боттары адавазын чедип алыры чугула. Газ, электрик энергиянын, кывар-чаар материалдарын, техниканын садып алыр өртөзүн продукция бүдүрүкчүлеринге таарым-чалыг бодунун чедип алыры күзөңгич. Оон-биле кады кожууннар төптеринде тургустунган машина-техника станцияларынын (МТС) ажылын контролга алгаш шимчедир. Оларын септелге кылганы дээш алыр өртөктөрүн чурм-чудары негеттинип турар.

Арат, тараачыларга дуза-зын чедип турар “Арат” банкызын быжыктырып, ТР-нин Чазак д-ткимчези көргүзөр ужурулг.

Бөгүнгү көдээ, хоорай-даа чурттакчызы, улуг-биче чокка, ажил-агыны бооп, тараачын тарып, малды өстүрүп, боттары амдыралынын үнүн негелдиз болур. Мал, чер ажылы — бистин чоругаралымыс-тир.

Эрзин кожуунда арат Алдын-оол СОЯН: — Бистин ала-обелеривис өргөн чок черлерге арбан, сумуларын, колхоз, совхозтарын тургузуп каан-дыр. Оларын ажил-агы бистер уламчалап амдырал-чурттап чорур-дур бис. Чооку үсөргө эглип көрөй, хуралдын хүндүлүгү киржилгилери. “Чаа орук” совхозка моон муңунда 30 муң баш шээр мал турду, 290 төвөлдөгү бөгүн 120 баш арткан. Мезин удур-туп турганын хойжу брига-дага безин 1987 чылга чедир 14 муң хой санаттылып турду Назы-харым айы-биле 1992 чылда арат ажил-агынын организаастап алдым. Баштайгы чылдын 200 кире хойлук турдум, бөгүн мезин колданымда 2 муң чыгыш шээр мал бар.

Колхоз, совхозтарын удуртукчулары, специалистер оонашкан ажылынга ээр-харыскал чок-тур. Дарга-ларымыс, директорларымыстын сагынгир, тывынгир чоруу көзүбестер. Ниитиниң малын чүлге шалын орунуга үдээрине өйлөшкен бо-ла бис. Мынчаар ажил-агый чүвө болза, амдыралымыстын чырык талазы козулбай бар. Аграр секторуну быжыктырап дээш бөгүн чыгып, хуралдап турарымыс чөптүгүлүр. Чазак, чагыра черлери арат (тараачын), хуузунда мал-маган азырал орак кижилерге көрүмөстөр. Канчал черле ындг бооруа, эш-өөр?

Көдээ бүдүрүлгелер чыл өчтеттирин кожуун төптеринге дулап турарын билир бис. Эргеледер начальниктери, кожуун чагыра даргалары ол сан-түннерин мур-нунга тулап алгаш, ажилдаан кизи бооп, республиканын бюджет акаашын чаржала-жыл “чин” турар. Көдээ ажил-агынын садылар турар чылдаганынын бир-рээзи ол Устүнде даанчын даргаларымыс ыраккы малчын колданарымыс барыл, кадарчы-ларын ажил-агыйн, амдыралын хайгаарлар көрбөс боорга, кизи кайгаар чүвө. Мезин бо хоомудалымыс кичээнгейин доктаамал улгандырынын күдээр ийк мен.

Малды өстүрери, оон ээинден конугу хамааржыр чүвө. Хойжу биле совхоз директору аразында керээ, дүр-жулга езугаар ажилдаары ажыктыг болуу деп. Материалдыг суонургал база турар болгай. Ниитинин бүдүрүлгезинден түрүр 300 малды хүлээп алгаш, оон 100 башка оонаштыр 80 аны, хураганын камгалап доруктураш, керээ езугаар хүлээдип бээр болзуна 60 хураган сээр хуула малчын болур деп чоң чугаалажып ап болбас деп.

Дүштеки чалсор соода хурал бодунун ажылын уламчылаан. Киржилчилер көдээ ажил-агынын адырларынын айы-биле 4 болүккө аңгылаң хуралдаш, чогуур доктаал-шиптирлерин төлөвиледери-биле ажилдаш.

Илеткели ТР-нин Чазак Баштыгынын ораклчызы В. Хөймер-оол аграр секторда хаара туттуңган кижилерин салган айтырылганын тодорай харынын берип, чөвүлө хуралдын түннелин, көдээ ишчиге ажыктыгын онзадал демделгезин.

Аран ОКСУР, Танов ЧИГДЕН.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хуу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

дынга сонгуктан. 2. Кызылдың чангыс мандаттыг Правобережный № 7 сонгуда округунга сонгучуларын 54,44 хууу бадылаашкына киришкен, республика эмигезинин хирургия салбырынн эргелекчизи Вячеслав Андреевич УШКАЛОВ сонгучуларын 76,85 хуу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутатына сонгуктан. Төлээкчилерин Кызыл хоорай хуралынн депутаттарын сонгудалары 11 округка эртен, анаа сонгучуларын 22,78-тен 66,61 хууу киришкен. Кызылдың Малчын № 18 сонгуда округундан Төлээкчилерин Кызыл хоорай Хуралынн депутатына

Кызыл хоорай чагырагынын даргазынын хой-ниити болгаш шажын организаацияларын таллазы-биле чөвүлекчиз Остоп Дамбарович ДАМ-БА-ХУУРАК сонгуктан. Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын кандидаттар Сергей Иванович Моисеев болгаш Валерий Николаевич Ирбит Молодежный № 3 округка, Елена Петровна Кухновец болгаш Хонук-оол Доржуевич Монгуш Строительный № 5 округка, Виктор Васильевич Вусатый Доржунтвич Калчанович Доглак Московский № 11 округка, Леонид Валерьевич Кара-оол болгаш Анатолий Викторович Пастухов Найрал № 12 округка катап бадыладир.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

дынга сонгуктан. 2. Кызылдың чангыс мандаттыг Правобережный № 7 сонгуда округунга сонгучуларын 54,44 хууу бадылаашкына киришкен, республика эмигезинин хирургия салбырынн эргелекчизи Вячеслав Андреевич УШКАЛОВ сонгучуларын 76,85 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутатына сонгуктан. Төлээкчилерин Кызыл хоорай хуралынн депутаттарын сонгудалары 11 округка эртен, анаа сонгучуларын 22,78-тен 66,61 хууу киришкен. Кызылдың Малчын № 18 сонгуда округундан Төлээкчилерин Кызыл хоорай Хуралынн депутатына

Кызыл хоорай чагырагынын даргазынын хой-ниити болгаш шажын организаацияларын таллазы-биле чөвүлекчиз Остоп Дамбарович ДАМ-БА-ХУУРАК сонгуктан. Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын кандидаттар Сергей Иванович Моисеев болгаш Валерий Николаевич Ирбит Молодежный № 3 округка, Елена Петровна Кухновец болгаш Хонук-оол Доржуевич Монгуш Строительный № 5 округка, Виктор Васильевич Вусатый Доржунтвич Калчанович Доглак Московский № 11 округка, Леонид Валерьевич Кара-оол болгаш Анатолий Викторович Пастухов Найрал № 12 округка катап бадыладир.

БАШТАЙГЫ ТҮННӨЛ

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Сөөлү шагы

Марттын 28-че дүнезинде НАТО-нун 80 ажыг самолеттары Югославияны бомбалаашкына чуртукташкан. Халдаашкынын эгелээн үеден бээр ниитизи-биле 300 кире малгынын ракеталарын салып үндүргөн.

НАТО-нун эжелекчи политиказын буруу шапкап удурт-лаашкынын бөгү делсегейде калбарган. АКШ-тын Бомбада элчин черин бүүззеп алган чыскалга муңун кизи киришкен. Бо митинги бооп турар үеде арны-бажын дүй шарыт-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

БОМБАЛААШКЫН УЛАМЧЫЛАВЫШААН

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгудалары 6 округка эртен Бадлаашкынарга сонгудаларын 36,98 хууундан 53,31 чедир хуузу киришкен.

Тыва Республиканын Дээди Хуралынн депутаттарынын сонгучуларын 51,61 хууу бадылаашкына киришкен, кордакы Мergen Чылбөевич ООРЖАК—ТР-ниң Куш-культура болгаш туризм талазы-биле күрүне комитенин улуг тренери сонгучуларын 55,49 хууу бадылаашкынын алгаш, ТР-ниң Дээди Хуралынн депутата-

Чон бужурганып эгелээн
Өнчү ээзи кымыл?

Кандыг-даа айтырыгы шийтерилээрде, оон дугайныда баштай эки сайгарып билеп алыр, хөй кижилер-биле сөмөлөжүр, чугаалажыр, ук айтырыгы боттарының хамаарылазаны илереди ужуруду. Барымдаа-бадыткалдыг байдал тургустунуп кээрге, айтырыгы шийтерилептерини үндэсинери барда, иччан ол таласы-биле тодаргай хемчеглерин алыр алаар. Бйдыг турбуже Кызыл хооранын чагырга Кыз-газы А. Ю. Кашинини чамдык хөдөлүшкүннери дууш-па-кебжиге, бир-ле черден кандыг-бир чүвө ужу-кыды тыттып келген болза, анаа теппинил алгаш, чүгүл мээнин шин деп боалаг четтирип алгаш, ол уу-биле чорууп бээр. Эскээр чугаалаарга, чорууленир, өмөжир чаңы база бар. Ону чаңгыс чижектен көрүп болур.

Бо чылын январь 11-де ол чагырга даргазының 17 дугарыг "Кызыл хооранын муниципалдыг өнчү-хөргөзүгүн хамааржыр бүүдүргө-гөдөрүн, ончүдөрүн негелде даңазыны баддалар дугайында" доктаалын күлээп алган. Ону А. Ю. Кашин РСФСР-ниң Дээди Советиниң 1991 чылдын декабрь 27-де күлээп алганы "Россия Федерациясында күрүне өнчүзү федералдыг, РФ-тин составында республикаларының, край областтарының, автономнук округтарының күрүне өнчүзү болгаш муниципалдыг өнчү-хөргөзүгүн айгызгаларының дугайында" доктаалын бээр. РФ-тин Президентиниң оон соонда анаа хамалыштыр күлээп алган Чарыны езуугаар үндүргөн болуп турар. Бо документиленери ай, хүнүн эскерип көрүнер: кайи хире "кыраан-дыр". Бйчан хужудулга деп далаш ажылды дүргөдери сорууда-биле тур уениң иланды доктаал-дүрүмнүн күлээп алган турган.

Чө харин, чүгүл бо документиленери ууртулга кытып алыр болза, баштайгы көрүштөн мында үндэсиниң болгу дег чүвөлөр бар-даа шыкшак. Чүгө дээрге Дээди Советтин доктаалында болгаш Чарлыктарда күрүне өнчүзүн үш денелге анылаарынын дугайында айткан, федералдыг, республиканың болгаш муниципалдыг өнчү деп, А. Кашинини январь 11-де ундрүп алган доктаалын көрүп көөрге, Кызыл хоорай левксээринде турар бүү-ле объектилерни беле-хаара туткаш, муниципалдыг өнчүзүн негелде даңазыныч киире шаап алган болуп турар. Хөрек кырында нормативтиг документиленери өнчүзү айгызгаларынын дугайында чугаалап турга-даа, кайи-бир объектин өнчүзүн кайи денелинге ичан-биле хамаарыштарынын чогумчалыктынын дугайында тодарымталык бербиин турар. Эскээр чугаалаарга, күрүне өнчүзүн улэжи тура, тусту черлерин боттарынга объектилерин кайи хире ужу-дузанын барымдаалап тургаш, оларны кайи денелге хамаарыштары боттары тодарып ужураду.

Чижек кырында, республика эмгелдерини ап көрээлинер. Эмгелге чертери Кызыл хооранын левксээринде турар-даа болза, мында республиканың бүү-чокуунурунундан кижилер кээп эмнеди турарлар, тодаргайлаарга, пациенттериниң 45 хуузү чокуунурунунан чүрүшкүчүлөрү оон ангыда республика эмгелдерини чокуунурун эмгелдеринге болгаш бүүдүр республиканың эчки калдарына өөрдилге-методиктиг төптөр болуп турар.

Шушкун болгаш Чукоскын атыг библиотекалар чокуунурунда библиотекалар ачылып башкарып турар болгаш библиотеканы хөргөзүгүн таласы-биле базала методиктиг төптөр болуп турар. Кашинини даңазыныч кииртинип 14-де оон чаа-дагга товууну беш өрөтлөгү чериниң, бүүдүргө-гөдөрүн болгаш оже-даа объектилерин дугайында олтар шунту республика ужу-дузаныг деп үнелдеп берип болур. Тодарганал чугаалаарга, "Тыва автовокзал", Кызылдин ниво заводу, "Тыва автобус сервис" дээр чижекти болгаш үстүндө адаттынар объекттер шунту-ла бүүдүр республиканың хөмчөзүндө ачылуудыг ажылдары кылып турар.

48 дугар тудуз эргелединиң кыдыгарлаттынган харысаалгай ийитилени хөдөсалдыг бүүдүргөдери. Ону база мэрини даңазы

"Шынның" бөгүнгү аалчызы У. Д. Иргит дээди билиглиг, экономист тускай эртемниг, 1989 чылда Томскинин политехниктиг институтун дооскан. Ол ажалганы Тыва банкында хамаарылар-биле ажылдаар секторнуң кол специалинде сес чыл ажыр ажылдап турар. Урано Дамбылооловна бистин корреспондентив-биле ужурашкаш, оон солгон чамдык айтырыларынга харылаан.

— Уе-шагның агымы-биле үнөзи чеже-даа кудулап турар болза, акша амдыралыгыста кол чери ээлеп, ашкарп-чөмөргип, хөкерип, өске-даа эргежок чугула хөргөлдөрүнниси хандырп келген — дээш, ол Тыва банкының ужу-дузанын, кандыг улганышкынын ажылдарын чон ортузунга боттандырып чорулуп турарын тодаргай чижектерге бадтыкайдыр. — Эрткен чылдын август 17-ден эгелеп Россиянын хамаатыларының холунда турар рубльдин үнөзи кудулап баткан, америк доллар чангыс орус акшадан хөнертен 15-20 ажыг хуу кылдыр чоорту улагаткан. Акшаның үнө чокталып турар үзүндө Россияның Чазаа хөвирлеттинип чадал база турар берген. Шап ол буураашкыны ажиллап алгаш, саартыкы кижилер боттарының садып турар бараанна-рынга өрткериниң талытыр өстүрүлкен. Акша кризисини чоруп турда, яны-бүрү банкыларда шыгжамыр ажилдап алган салыкчыларын сагыш-сеткили дүүвереп, девидеп эгелээш. Маана боттары хун бүү ректамааланып, чарлаттынп турар "аксы-биле аал көжүрер, дыды-биле дит ужура" коммерция банкыларынч чөк-холлазы борал-кагыты бо хүнерде иччеп илереп, сонгалаттынган. Оларны акша салыкчыларына хуу төлөп бээр арга-шынээ чок, дозу ирик, кургу черге чон төөдери чоруу көстүп келген. Чогу-на бо чылда-ааганынын уржуунда 500 ажыг акша салыкчылары коммерция банкыларына чыткан шыгжамырларын ажалганы Тыва банкыныче шилтинтир-ип, кандыг частыгыны кылганын думчуунга керттип алганнар.

Реклама-чарлаа бүүдүрээч чыгжамыр элери ичан амгы чаа рубль-биле алы миллион ажыг рубльди Тыва банкыже шилтичкен.

— Силернин бо аксы-сөзүргө-биле алырга, "СБС-Агробанк" чартык муң ажыг салыкчыларын эгидип алган болуп турар-дыр. Олар шуптузу силернин таланарже

Мен "Шынны" 1943 чылда эгелде-чада школазының дөрт класын дооскаш, номчул эгелдем, оон мурунда школага өөренип тургаш, латын алфавитти шээжилеп өөренген мен. Бйчангы латиниң тыва дылга парлаттынган солунуу номчуру турган бис.

Бир-ле катал Чап-Холдун Терезин ховузунга хой када-рың чорашк, хараган аразан-дай солун тип алган мен. Номчу бээримге, "Шын" солун дивес селер бо! Бйчангы дыйш үези Тыва Арат Республиканың ажылчы чоңу фронтунга ажык дузалыктыг турган, ол чынык кузун сен-тайыр айда тыва эки туралы-лаарны фронтунга үдөп-даа турду ийин.

"Шынны" номчу бээримге, бидилмес, чаа үжүктер-биле парлаан, амгы орус алфавитке бистин латин үжүүрүтү шилтииникин ол турган чүвө-дир. Орус алфавит-биле парлаттынган солунуу номчуурга билдин-гир боор чүвө чоранан. Алга-аажок "орустар" кижилер бооп, шуадуганым номчуур-даа мен. Авам, ачам хөөкүлөр чүңү диннаар, бизир боор, солунуу эки-де номчул биабестер.

— Шынал-та, орусуну пар-лаан-дыр, олгавуе школачы кижил болгаш номчурулар деп, авам аажок амйрап олурган. Кайи мек амйрап аар ирик мен, номчурун

нотомчуптар мен, сөс түрүзү билдингир. Черле тыва сөс тыва болгаш канчаар. Шы-нында алфавит орус боордан башка тыва сөс хөвээр-ле болгай. Оон Тывада чүү бооп турарын, фронтуда байдалды номчуп берген болгай мен, амыраар-лары аажок, оон соонда солун үрүлчү орус алфавит-биле үнер апарган, оон эгелээшле "Шын" чарыбас солуну, өнчүм апарган.

Сөөлүрдир чүгүл "Шын" дыяс, өске-даа солундарың чыгаан ай, номчу турар апарган бис. Тиваның аныктарың база "Хостуг Арат" жер-на болгаш өске-даа солун-нарны бижидип, чагыдып ап турган бис. Сөөлүрдир "Салдычыган" база тыттыч келген. Чоорту солуну чүгүл номчуур эвес, а анаа чырлар материалдарны бөлөр, чыыр, редакторлар кижилер болуп, чоорту амыралдыгы агымы-биле "Шын" солун коллективинге ажилдаар кижилер апарганым солунда, өөредитилгенде, ол коллективтен яны-бүрү албан черлеринге делайып ажилдаар бергенмиң-нарды, радио, телевидениге болуп артан. Бйчангы

ниг экономистер, бухгалтерлер, санхөө ажилдакчылары хоорай, суур чурттакчылары-биле сырт харылааны туткан. Кызыл хоорай-да чөң чүгүнде бир, топте ийи, Кочетов кудумчузунда, чаа автовокзал дунда дээр чижектиг 8 филиал (салбыр) ажылдап турар.

Республиканың кожуну бүүрүндө, харын-даа суму-ларда салбырларымыс ажилчы чоңуну чурттап турар черинин аайы-биле банк системизинге хамаарышкан тайылбыр ажылы күштөлдөрүн. Бүүдүр Тыва банкыда (кожууну-биле катый) 300 кире ажилдакчылар бар. Акша-төгөргиктиң магадылатынчы

кай бөлүктер-дир ийин. Хамаатыларының акша-хөргөзү-зин анги-ангы хөвирлерге шыгжаары Тыва банк магадылап турарын үстүндө кагыс айткан болгай мен. Оон ийи өрткекти саазынарның ужу-дузанын, оларны сады-рынын, шыгжаарынын, саарып-сайгарарынын, амды-ралка ажыктыг, элтин шыг-жалкыларга, салыкчыларга, садып алыкчыларга шин тайылбырны берип турар.

— Тыва банкыга акша шыгжадырының кандыг элтиг аргаларын ажылап турар ирги?

— Пенсия назылыгыларны шыгжамыр деп бир хөвирге назы-хары элээн догуй берген ийикле азы кандыгы аайы-биле пенсия ап турар улус бодунун ай са-нында ап турар акшаны шыг-жамырга сууг кылдыр шил-чидип ап болур. Ай саанында алыр пенсияны ажалдаа банкыныче иччөк шил-чидип алырга, оон хуузу — 22.

Дүрген шыгжаар пенсия база улуг назылыгырга хамааржыр. Борта шыгжамырга 50 рубльден өрү түнү банкы кийер. Хуузазы 3 ай бир хонук, а бүүдүр чылдын хуузу — 43.

Чылда 40,2 хуулу ажал-ганы деп шыгжамырга чыдар хуузазы бирден үш ай чедир 300 рубльден өрү са-лыр шыгжамыр тазымчылгы болгаш ажыктыг.

Тускай дугаарлы шыгжамыры ат-сыын өске-лере тардыр чоңу чок, акша хөй улус ажылап турар. Мону республиканың балдыры дайзы кайы-шалдыгы хөргөттенери кыл-тып, 30 мундан өрү рубль чыгылаар, чылда 42 хуу немелде орулгагы. 1, 2, 3 дээр чижекти олгагай дугаар алган кижилер ажалга, деп-теринге адын биживес, чүгүл контрол-лери биле сөмөлөшкөш, шыгжамыры дугуржул алыр. Эске ажилдакчылар, кым-даа ону билбес, танывас.

— Эрткект саазынар-

ны кадагаларының, саарының негелде-чурум-нарын тойлыбрылап көрүрөм, Урано Дамбылооловна?

— Эртээң дедир эгидер, арыг акшага орнаар саазы-нарга сертификаттар, облига-циялар, вексельдер хамаар-жыр. Вексельдер дээрге, юридиктиг эргелиг өске орга-низацияларга садар үнелиг саазын. Оон утказы кандыгы деп айтырдынар, ол мындыг Чижээлээрге, ажалга банкы-зынч кескелин ийи орга-низация азы байы берген бөлүктер баштаан саартыкчы хөргөттенер бот-боттары-ның аразына санаалга ор-нуунга хөргөлөп турар тыва-

ларның дедир эгидил-гезин канчаар боттанды-рып турары?

— 1991 чылда акшаның үнөзи кудулап эгелээрге, РФ-тин Президентиниң тускай үндүргөн Чарышын езууга оон бээр-ле акша салыкчы-ларына компенсация — акшаның элэринге дедир эгидилгези чорул турар. Бш-тайгы чылдарда 40 хуу компе-нсацияны үлөп берген. Акшаның үнөзи улам кудула-ны-биле холбаштыр дараа-зында чылдарда шыгжамыр-лары үш катал улгатырган. Ам бо сөөлүг компенсация 1991 чылда шыгжамырга хө-ргөттиң хагган акша салык-чыларының 1922 чылга чедир

Тыва банк ажыктыг талалыг

Күрүнеден магадылалдыг

даа таласы-биле, салбырлар саанын хөй-биле-да өске банкыларга лениээр, чон-биле эң чокк турушту ээлеп турар бис.

— Ажалганы Тыва банкы кандыг ажылдарны чорудуп турар боор чүвөл, чонга дүза чедириниң хөвирлерин канчаар боттандырып келгенил?

— Ажылыгы улганышкыны хөй талалыг Бодум хуудма хамааты бүүрүз-биле харылаа тудар кидисте бак-таап турар мен. Кидисте үш сектор бар. Мээң ажылдап турар секторун клиенттер-биле харылдажырын дөмөлдөм. Ийиде, юридиктиг организациялар-биле ажилдаар сектор, үштө, даштык валю-татарындүр, кийр сайгарып турар Секторларның ажылынын аайы-биле тускай программаларып бис. Муру-нуга салдыган кол соруу-га — чон ортузуңе кий-рип, акша салыкчылары-биле ажил чорудар, оларнын хосту акшаның эргилдеме кий-рер.

— Яны-бүрү Тыва чедирип турарымыс юридиктиг эргелиг организациялар дээр, садыг-саарыла кытып турар кызгараалан харысаалгай эгидип келеттер, акционерлиг ийитилелдер дээр, шыкшак бюджетке хамаарышпас тус-

рылгалар хөй. Бир эвес ол вексельдерин бир, ийи ай холга тутуптар болза, банк хуу төлөп бээр. Вексельдерин хуу кижилерге сатпас.

Ажаала сертификат-ды, Ону 1, 3, 6 чыл иштинде шыгжап каарга, банк хуу төлөзөр. Сертификатты "кайы-да ажаала банкызынга баргаш орнап алырыңдан ангыда, ол акша орунуга чо-рулуп турар онзагай шынарлыг Ырак-узак чоруурда, карманга хөй түнүгү акша сукпас деп шийтир үндүргөн улус сертификат дээр чаңгыс ама саазынга солуп алгаш, Москвага, Красноярскке, Абаканга — каяа-да баргаш, туралаан түнүгө акшаны банкыдан үндүрүп алыр. Куезинээ кандыг-даа ха-мааты-биле база солуп ап болур. Сертификат ат-сып-да биживес, ол чүгүл өр-кектиг саазын ботуп, акша орунуга ажиллаттынын, оон ролон күөсөдип чоруур.

— Моң мурунда чылдарда Тыва банкыны амгы салбырлары ажалга кассалары турар өйдө аңса шыгжааттынган хөй акша-хөргөңи коргунчуг инфляцияны аспаанч киргеш, рубльдин үнөзи хөлчөк човзап батканын оон элери кара-жа-кагарелга төөрыш-кан чадавас. Ол акша-

торуттүңен 70-80 хар назидыг улуг улуска кордугун. Бйчангы муң рубльди муң катал улгатыраргаш, төлөп бериптер.

— Ажаала банкыларының акша салыкчыларына кандыг човгай күзээшкениер-биле чугаарны төндүр сивер, Урано Дамбылооловна?

— Чамдыктары хөргөдип, төөреди кааптар коммерция банкларынын хуулар аазар куруг сестеринге болганчок азы каапкаш, оларга бүү-зүрээш, хөй акшаның чиди-рип, сөөлүндө барып, акшын тутунар каантерип тургу-лаар боор-дур. Мен бодоп көөргүмгө, ийиде черлерге акша банкыдан үндүрүп алыр. Куезинээ кандыг-даа ха-мааты-биле база солуп ап болур. Сертификат ат-сып-да биживес, ол чүгүл өр-кектиг саазын ботуп, акша орунуга ажиллаттынын, оон ролон күөсөдип чоруур.

— Моң мурунда чылдарда Тыва банкыны амгы салбырлары ажалга кассалары турар өйдө аңса шыгжааттынган хөй акша-хөргөңи коргунчуг инфляцияны аспаанч киргеш, рубльдин үнөзи хөлчөк човзап батканын оон элери кара-жа-кагарелга төөрыш-кан чадавас. Ол акша-

Айтырылорны Даңзы САЛЧАН салган.

Номчукчу болгаш солун

ЧАРЫЛБАС ӨНЧҮҮМ—КОЛЛЕКТИВИМ

Сурагыг чогаалчыларымыс Кызыл-Эник Кудажының, Алексей Аралчорнуң, Өвүрдөн хоочун Бирикчиң, күш-ажылдыг хоочуну Маадыр-оол Данзының, Эрэинден хоочун башкы Алексей Дамдының "Шын" солунга хамаарыштыр бижээң чүдүлдерин номчааш, оларга каттыгың, бистин Тываыстың баштайгы хоочун солуну "Шын" солун соксаал чок үштүп турар болзун дээринге идегеп бүүдүрэш, бодумун бодалдарымын немексемди.

Мен "Шынны" 1943 чылда эгелде-чада школазының дөрт класын дооскаш, номчул эгелдем, оон мурунда школага өөренип тургаш, латын алфавитти шээжилеп өөренген мен. Бйчангы латиниң тыва дылга парлаттынган солунуу номчуру турган бис.

Мени ажилга өөрткен эштер, күш-ажылдыг хоочун-нары—ам аравыста чок чо-гаалчылар Бай-Кара Дамча-ең Хөвөхийи, Тутуш Кызыл-оол, Александр Чамчазаевич Кызыл-оол, очулурункулар Сергей Кизил-оол, Монгуш Топчаа, башкы А. Алды-Хөт дээш оон-да өскөлөр бижиринге-лаа, автор-ларың чагаарлан редакторлап, эдеринге-даа сурган, өөредип турган үтүөс мен.

Устүндө алааным бар-чок оорумнуң анындаа солун-нарга, радио, телевидениге чүвө бижир автор-журна-

лист-даа апарганым база утундурубас. Чыл ажыг ажилдааным соонда, чайың чүвө ийин, мени редактор келдирткен. Бйчан редакторурус Донгак Одай-Сюронович Бегич чүвө. Чөдө бээримге: сени комсомол обкомунда оон бирги секретары Алдын-оол маана келзин дидир—деп мындаг.

ПОМЧУКЧУНУҢ ЭСКЕРИИ

ШҮЛҮКЧҮНҮҢ МЕНИ

Чорук чорааш, бир кожуун төвүгө садыга кире бергеш, бир-ле херээжене кижиге сонургалым доктаа берген. Карактарын салдымгаин турган ол херээжене көрүп алгаш тура, барык үжөн ажыг чылдары ажыг көрүп, "Ол чоробе, ол эвес бе?" деп айтырырга алзыкан тур мен...

сураа чоңга билдине берген шүлүкчү Владимир Бораевич Кара-Салдын шүлүктөрүн номчуп олура, душ бооп, таваржы берген чангыс классчыннын менин бо-ла сакты бээр мен ийин. Ону чүге сакты бээрминин чылдаганын номчукчуга ажыдары-биле шүлүкчүнүн 1995 чылда үндүргени "Сыдым дээги" деп номун ажылаар бодай-дыр мен.

"Иөрээл" деп бо болгаш өске-даа чогаалдарында шүлүкчү бодунун салым-чаяннын үнүгө балалас исти артырып, анаа "менгиленик" хамаарлыгын тургузуу шыдаанын эскербес арга чок.

Шүлүкчү бурзуу боду чогаал бижир тускай угламышкынныг, аргалардыг Владимир Бораевичинин эпиги, тода, чараш сес каттапашкыннары ооң чогаалыи өскөлдөрүгө ылгалды-биле "Кымыыл" деп тодаралды ар арганы бээр, он шүлүк чогаалында тускай мени ол деп бодол чоруур мен.

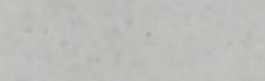
ОГОРОДЧУЛАРГА БОЛГАШ САДЧЫЛАРГА

Капуста өдөк холуваан черге тааржык өзөр. Хөрзүн шынары эки бола улам эки. Кужурданчак черге оон үнери багай, борбаа бичелээр болгаш дазылы кила деп аары-биле аарып, Баштай чаа быжыгып үнүп келгенде, азоттук, сөөлүрүдир борбактажыда фосфорлук чөмшүчидилеге ынак. Ынчангыш баштай оон инек өдөз холаан суг-биле, сөөлүрүдир худ, дүрүлүктүгү суг-биле сугтарар.

Бир эвес бодунар капуста рассадазы тарып шыдаван болуурза, оон садып аларда ханал, оон шынарларын билгилер аарып артык эвес.

Унүп келген үнүштүн аразы чок болза, сырып черлерин аразын шаарартыр чулар Анаа яныз-бүрү сораа, хээр курттар тыптып келзе, ону 1% бордоостук эзилдиргиле чаштырар. Күзүн сөклөаны донаат мурунда туруп алыр.

Чеснок ол. Бо чеснок кайыла районнарга уур. Ол белен аарынас, соокка шыдамык, ажалдазы дыка көвей эвес, орай быжар ногаа аймаанга хамааржып турар. Сыы стрелкалары. Оон стрелказынын бажынга хөй саныг урезиннери (бульбоочки) тыптыр. Чөмгө чесноктун бурзуун база ажылаар. Чаагайдылгы каан хөрзүнгө ынак. Тараан довураа киргиле-боо оон борбаанда дийтери бичелдеп, сыны эвээжээр.

Чеснок ооржак.

КАРАҢГЫ-САЛДАМ

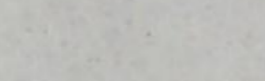
Кыска тоожу

(Тончуу, Эгези № 21-23 "Шында"). Полкоой-Херелди орган черинге үш тырыкылай туткаш, сегелинге үстүргөн, көдүрүп-көдүрүп орун хозунче тырый шаапкан. Түмен чоокшуларга, ол холдарын тейлей тудуп алган чанып чыткан.

— Түмен, Түмен! Түмен ам орук чок черлеп халдып орган. Ишти-хөннү көвүдексеп, мунгаа дам барган. Айттын кыралнаан семдер чели ээзин агайлап чадап каан. Бодамчалыг улуг карактарга Чадаананын сөрини шынаалары. Чашны Хемнин шулураажы, сырыг дыйтар баарынн чаш хаактары, шаап бар чыдар ачаанын барааны, шай саарып орав авазынын чыгыг хулузыннү көзүлген. Аташ кынып, амырш дээрге, байдал биеги хевээр, даштыг хаактар, дзыр шөлдөр, ханы чооголар, карангы имир...

Часкылар шилдегер хылызын чалганнарын херип алган, шумаш кулактарын, чиритин даваннарын көөргөдүп, хириледи ушушаан, хул сээктер-биле бержип турган. Чогуу хуңдус олар чүңү-даа канчак шыдаас. Чырыктан дезип, ыяштар аразында чуда хуңээр Дуне болза шулбузу кирип, маалдыржы бээр Каракулак дейжип каа деп Чайган шакпыкты безин ожаавас. Анаа таварышкы чула шаптырып алган бо-ла далбанынп чыткылар. Кызыл хырын дээр эмин эрттир чазылаага түнчеди мандыг база болуурза.

Бора айттыг кижиге олурбушаан хевээр. Ол ам ады-биле чугаалаар берген. "Сен кулунчак бооп Конгулуг-Ойга тыттып келдин. Аван оранып турда, өөрүп-чарашынганымдан шаралыг мойнундан кускаптангып чоп. Чудек чараш кылдыр шоожаш дээр, тура халып келдин. Даваннарынн хере теп алгаш, хензиге каа сириненип турган сен. Эленейнип чоруу чоорту кылашты бердин. Каш хонгаш-ла селбер кудуруун хат-салгына сымгайып, дешкинеп эгеледин. Чыгыг-булуун жак ол чайгы шап сенээ кажан-даа утундурубас! Менээ база... Кундан бобгаа, бобгадан хунанга, хунандан дөнгөне, дөнгөндөн дөңдөр атка чедир чарыбалыксы Мен сени, сени мени эдилеп келдин. Алаш, Хемчик, Аар-Ий, Бээр-Ий дээр бө орантаңдыда дестин чорбаан черивис ховар. Мээ-биле кады тараалааш-да турдуу, аннап-даа чордуу, аннаа ындагы-аан-тээни-лаа кордуу. Эр кижиге эки айт чүдөр эрчим Багай-согай шэ эрлер безин инда каап.

Чеснок ооржак.

